

Lea Ypi

Kniha roku 2021 podle
The New Yorker,
The Washington Post,
Financial Times,
The Guardian,
The Times Literary
Supplement,
The Sunday Times
a dalších

A photograph of a single, vibrant red rose with green leaves and a stem, placed inside a red aluminum soda can. The can is positioned on a light-colored tablecloth with a delicate floral pattern. The background is a plain, light-colored wall. The lighting creates soft shadows on the wall behind the can and rose.

Svobodná

Jak jsem dospívala
na konci dějin

Host

FREE

Copyright © 2021, Lea Ypi

All rights reserved

Cover design by Olga Kominek

Translation © Ester Žantovská, 2023

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2023

(elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-1946-0 (PDF)

ISBN 978-80-275-1947-7 (ePUB)

ISBN 978-80-275-1948-4 (MobiPocket)

*Na památku mé babičky
Leman Ypi (Nini), 1918–2006*

„Lidé nepíšíou dějiny z vlastní svobodné vůle.
Ale píšíou je i tak.“

— ROSA LUXEMBURGOVÁ

Obsah

První část

1. Stalin	17
2. Ten druhý Ypi	31
3. 471: Kádrový profil	45
4. Strýček Enver nás opustil navždy	55
5. Plechovky od Coca-Coly	67
6. Soudružka Mamuazel	79
7. Voní po opalovacím krému	91
8. Brigadistka	107
9. Ahmed už dostudoval	121
10. Konec dějin	131

Druhá část

11. Šedé ponožky	149
12. Dopis z Atén	163
13. Všichni chtějí pryč	179
14. Konkurenční boje	191
15. Bez nože ani ránu	203
16. To patří k občanské společnosti	215
17. Krokodýl	229

18. Strukturální reformy	241
19. Nebreč	251
20. Jako zbytek Evropy	263
21. 1997	273
22. Filozofové svět pouze vykládají, jde o to ho změnit	289
Epilog	299
Poděkování	305
Ediční poznámka	309

PRVNÍ ČÁST

1

Stalin

Nad tím, co to znamená svoboda, jsem se poprvé zamyslela až toho dne, kdy jsem objala Stalina. Zblízka byl mnohem vyšší, než jsem čekala. Naše učitelka Nora nám vyprávěla, že imperialisté a revizionisté rádi zdůrazňují, jak byl Stalin malý vzrůstem. Přitom Stalin byl vyšší než Ludvík XIV., o jehož výšce, sdělila nám Nora, se tito lidé — kupodivu — nikdy nezmiňují. Tak či onak, dodala vážně, zaměřovat se na to, jak věci vypadají, a ne na to, jaké skutečně jsou, je jedním z typických imperialistických omylů. Stalin byl velkán a jeho činy byly mnohem podstatnější než jeho vzhled.

Dále nám soudružka učitelka Nora objasnila, že Stalino-va výjimečnost spočívala v jeho schopnosti usmívat se očima. Věřili byste tomu? Že se někdo může usmívat očima? Přátelský knír, který Stalinovi zkrášloval tvář, mu totiž úplně zakrýval rty, takže kdyby se člověk díval jenom na jeho rty, nikdy by nepoznal, jestli se Stalin doopravdy usmívá, nebo jestli dělá něco docela jiného. Stačil však jediný pohled do jeho očí, pronikavých, inteligentních a hnědých, a hned jste věděli — Stalin se usmívá. Někteří lidé se vám do očí podívat nedokážou. Zjevně něco skrývají. To Stalin se podíval přímo na vás, a když se mu zrovna chtělo nebo když jste se hezky chovali, jeho oči se na vás usmály. Nosil neokázalý kabát a obyčejné hnědé boty a rád si zasunoval

pravou ruku pod levou klopou kabátu, jako kdyby se držel za srdce. Levou ruku měl většinou zastrčenou v kapse.

„V kapse?“ divili jsme se. „A není to neslušné, chodit s rukou v kapse? Dospělí nám pořád říkají, ať si vyndáme ruce z kapes.“

„No, to ano,“ odpověděla Nora. „Ale v Sovětském svazu je zima. A vůbec,“ dodala, „Napoleon měl taky pořád ruku v kapse. A nikdo to nikdy nepovažoval za neslušné.“

„Neměl ji v kapse,“ podotkla jsem nesměle. „Ale ve vestičce. V jeho době to byla známka dobrého vychování.“

Soudružka učitelka Nora si mě nevšímala a chystala se zodpovědět další otázku.

„A navíc byl malý,“ pokračovala jsem.

„Jak to víš?“

„Řekla mi to babička.“

„Co ti řekla?“

„Že Napoleon byl malý, ale když ho uviděl Marxův učitel Hangel, nebo Hegel, teď nevím přesně, tak prý poznamenal, že vidí přijíždět na koni světového ducha.“

„Hangel,“ upřesnila Nora. „Správně je to Hangel. Napoleon proměnil celou Evropu. Rozšířil po ní osvícenské politické reformy. Byl to jeden z velikánů. Ale Stalinovi se rovnat nemůže. Kdyby Marxův učitel Hangel spatřil Stalina, pochopitelně ne na koni, ale třeba jak stojí na tanku, jistě by taky tvrdil, že vidí světového ducha. Stalin představoval živoucí inspiraci pro mnoho lidí, pro miliony našich bratrů a sester v Africe a Asii, nejen v Evropě.“

„Měl Stalin rád děti?“ zeptali jsme se.

„Samozřejmě že ano.“

„Ještě víc než Lenin?“

„Asi tak stejně, ale jeho nepřátelé dělali všechno možné, aby se o tom nevědělo. Chtěli, aby Stalin vyšel ze srovnání s Leninem jako ten horší, jen protože měl větší moc

a představoval pro ně mnohem, mnohem větší nebezpečí. Lenin změnil Rusko, ale Stalin změnil svět. Proto nemáme tolik důkazů, že Stalin miloval děti úplně stejně jako Lenin.“

„A miloval Stalin děti tak moc jako strýček Enver?“

Soudružka učitelka Nora zaváhala.

„Nebo je miloval ještě víc?“

„Na to si jistě umíte odpovědět sami,“ řekla s laskavým úsměvem.

Je možné, že Stalin děti miloval. A je pravděpodobné, že děti milovaly Stalina. Jedna věc je ale naprosto jistá — že já jsem ho nikdy nemilovala víc než toho vlhkého prosincového odpoledne, kdy jsem z přístavu doběhla až do malého parčíku nedaleko Paláce kultury, zpocená, rozechvělá a se srdcem tak bušícím, že jsem ho málem vyplivla na zem. Běžela jsem jako o závod skoro dva kilometry, než jsem konečně spatřila ten malý parčík. Když se na obzoru objevil Stalin, věděla jsem, že budu v bezpečí. Stál tam, jako vždy velkolepý, v tom svém neokázalém kabátě a obyčejných bronzových botách, s pravou rukou zasunutou pod kabát, jako kdyby si podpíral srdce. Zastavila jsem se, rozhlédla se, abych se ujistila, že mě nikdo nesleduje, a přistoupila blíž. Pravou tvář jsem přitiskla Stalinovi ke stehnu a pokusila se obejmout jeho kolena. Tady mě nikdo nemohl vidět. Snažila jsem se popadnout dech, zavřela jsem oči a začala počítat. Jedna. Dva. Tři. Když jsem došla k sedmatřicítce, už jsem neslyšela štěkat psy. Ze zběsilého dupání po betonu zbyla jen vzdálená ozvěna. Sem tam jsem ještě zaslechla pokřik demonstrantů: „Svobodu, demokracii, svobodu, demokracii.“

Jakmile jsem si byla jistá, že se mi nic nemůže stát, přestala jsem Stalina svírat. Posadila jsem se na zem a prohlédla

si ho pozorněji. Na botách mu osychaly poslední kapky deště a nátěr na kabátu začínal blednout. Stalin byl přesně takový, jak ho popsala soudružka učitelka Nora: bronzový gigant s mnohem většíma rukama a nohama, než bych čekala. Zaklonila jsem hlavu a vzhledla k jeho obličejí, abych se přesvědčila, jestli mu knír skutečně zakrývá horní ret a jestli se usmívá očima. Jenže úsměv nikde. Zmizely i oči, rty, a dokonce i knír. Ti chuligáni ukradli Stalinovi hlavu.

Přikryla jsem si pusou dlaní, abych nahlas nevykřikla. Stalin, ten bronzový gigant s přátelským knírem, který stál v parčíku u Paláce kultury dávno předtím, než jsem se narodila, přišel o hlavu? Stalin, o němž by Hangel řekl, že vidí přijíždět světového ducha na tanku? Proč? O co jim šlo? Proč křičeli „Svobodu, demokracii, svobodu, demokracii“? Co tím mysleli?

Nikdy předtím jsem o svobodě nijak zvlášť nepřemýšlela. Nebyl důvod. Měli jsme přece svobody až až. Cítila jsem se tak svobodná, že jsem svobodu často vnímala jako břemeno a občas, například zrovna toho dne, dokonce jako hrozbu.

Vůbec jsem neměla v úmyslu připlést se k demonstraci. Sotva jsem tušila, co to demonstrace je. Před pár hodinami jsem stála v dešti před školní bránou a uvažovala, kudy se vydat domů, jestli zahrnout doleva, doprava, nebo to vzít rovně. Mohla jsem se svobodně rozhodnout. Každá ta cesta vyvolávala jiné pochybnosti a já musela vážít příčiny a důsledky, přemýšlet nad jejich dopady a udělat rozhodnutí, o kterém jsem věděla, že ho později možná budu litovat.

Toho dne jsem svého rozhodnutí každopádně litovala. Svobodně jsem si vybrala, kudy půjdu domů, a byla to špatná volba. Právě mi skončila úklidová služba po vyučování. Strídali jsme se v uklízení třídy po čtyřčlenných skupinkách, ale kluci se často na něco vymluvili a všechna práce

zbyla na holky. Já jsem zrovna měla službu se svojí kamarádkou Elonou. Obvyčně bychom s Elonou po službě odešly ze školy a zastavily se u jedné staré paní, která sedávala na chodníku na rohu ulice a prodávala slunečnicová semínka. Zeptaly bychom se jí: „Můžeme ochutnat? Jsou solený, nebo nesolený? Pražený, nebo nepražený?“ Žena by otevřela jeden ze tří pytlů, které s sebou nosila, pražené solené, pražené nesolené a nepražené nesolené, a my bychom postupně z každého pytle ochutnaly několik semínek. Stačilo mít pár drobných a na výběr toho byla spousta.

Potom bychom zabočily doleva, k Eloně domů. Cestou bychom chroupaly slunečnicová semínka a pak při odemkání dveří trochu zápasily s rezavými klíči, které Elona nosila pod školní uniformou, pověšené na náhrdelníku své matky. Vevnitř bychom se musely rozhodnout, jakou si zahrajeme hru. V prosinci to bývalo snadné. V tuhle roční dobu začínaly přípravy na národní pěveckou soutěž a my jsme si vymýšlely vlastní písně a hrály si na to, že vystupujeme v celostátní televizi. Já jsem psala texty a Elona je zpívala, a já jí k tomu občas dělala rytmický doprovod velkou dřevěnou vařečkou, kterou jsem v kuchyni bušila do pánví a kastrolů. Poslední dobou ale Elona ztratila o pěveckou soutěž zájem. Raději si chtěla hrát na svatbu a na rodinu. Místo bušením do hrnců chtěla trávit čas v ložnici rodičů a zkoušet si máminy sponky, převlékat se do jejích starých svatebních šatů nebo se líčit a předstírat, že kojí panenky, dokud nebyl čas k obědu. To jsem se pak musela rozhodnout, jestli budu pokračovat v Elonině hře, nebo ji přesvědčím, ať usmaží vajíčka, nebo — když vajíčka neměli — ať si dáme chleba s olejem, nebo třeba jen suchý chleba. Ale to byla samá nepodstatná rozhodnutí.

Skutečné dilema jsem musela řešit, potom co jsme se ten den s Elonou pohádaly kvůli úklidu třídy. Ona trvala na

tom, že musíme zamést i vytřít, jinak že nemáme šanci získat vlaječku pro nejlepší uklízečky měsíce, na což si její máma vždycky hodně potrpěla. Opáčila jsem, že v liché dny v týdnu přece vždycky jenom zametáme, kdežto zametáme i vytíráme jen v sudé dny, a protože je zrovna lichý den, můžeme jít domů dřív a úklidovou vlaječku získáme tak či tak. Elona namítla, že takhle si to soudružka učitelka nepředstavuje, a připomněla mi, jak jednou museli moji rodiče do školy na kobereček, protože jsem úklid zanedbávala. Odpověděla jsem, že to není pravda; ve skutečnosti museli rodiče do školy přijít kvůli upozornění pořádkové služby, která při jedné ze svých pondělních ranních obchůzek zjistila, že mám moc dlouhé nehty. Elona ale dál tvrdila, že na tom nesejde a že třída bude pořádně uklizená, jen když ji zameteme i vytřeme, a že i kdybychom na konci měsíce vlaječku přece jen dostaly, bylo by to, jako bychom ji získaly podvodem. A navíc, dodala, jako kdyby tím debata automaticky končila, ona je takhle zvyklá uklízet i doma, protože tak to dělávala její máma. Řekla jsem Eloně, že se nemůže svou mámou ohánět pokaždé, když chce dosáhnout svého, a našťvaně jsem odešla. Pak jsem stála v dešti před školní bránou a přemýšlela, jestli má Elona právo očekávat, že na ni všichni budou milí, i když nemá pravdu. Přemítala jsem, jestli jsem měla předstírat, že zametám a vytírám ráda, stejně jako jsem předstírala, že si ráda hraju na svatbu a na rodinu.

Nikdy jsem jí to neřekla, ale tu hru jsem nesnášela. Hnusilo se mi chodit do pokoje její mámy a zkoušet si její svatební šaty. Bylo mi proti srsti oblékat si šaty někoho, kdo umřel, dotýkat se šminek, které ještě před pár měsíci její máma používala, hrát si na ni. Ale bylo to ještě hodně čerstvé a Elona se tak těšila na malou sestřičku, která by si hrála s mým bráškou. Jenže místo toho její máma zemřela,

sestřičku dali do děcáku a Eloně zbyly jenom ty svatební šaty. Nechtěla jsem se jí dotknout tím, že si je odmítnu obléct nebo že jí povím, jak se těch sponek do vlasů štítím. Samozřejmě že jsem jí mohla svobodně říct, co si o hře na svatbu a na rodinu myslím, stejně jako jsem ji nechala, ať podlahu ve třídě vyře sama; nikdo mi v tom nebránil. Nakonec jsem se rozhodla, že než Eloně donekonečna lhát, jen aby byla spokojená, bude lepší, když se dozví pravdu, přestože se jí to možná dotkne.

Jakmile jsem se tedy rozhodla, že nezahnu doleva k Eloně, mohla jsem zahrnout doprava. To by bývala nejkratší cesta domů, dvěma úzkými uličkami, které před pekárnou ústí do hlavní ulice. Tady přede mnou ovšem vystávalo další dilema. Každý den po škole se tu v době, kdy měla přijet dodávka rozvázející zboží, srocovala početná skupina dětí. Pokud bych si vybrala tuhle cestu, musela bych se připojit k takzvanému boji za sušenky. Stoupla bych si s ostatními dětmi podél zdi pekárny a nervózně očekávala příjezd dodávky, sledovala dveře a napínala uši pro případ, že by se blížil nějaký potenciální narušitel, třeba cyklista nebo kůň s povozem. V jistém okamžiku by se dveře pekárny otevřely a v nich by se, jako dva navlas stejní Atlasové nesoucí Zemi, objevili dva dělníci s přepravkami plnými sušenek. Nastal by menší rozruch a všichni bychom se vrhli vpřed a začali skandovat: „Lakomci, lakomci, sušenky, sušenky, vy lakomci!“ Spořádaná fronta by se vzápětí spontánně rozdělila. V přední linii by děti v černých uniformách máchaly rukama a snažily se popadnout dělníky kolem kolen, zatímco zadní voj by se nahnul k bráně a zatarasil únikovou cestu. Dělníci by se od pasu dolů kroutili a pokoušeli by se vymanit z dětského sevření. Trup by naopak zpevnili, aby jim krabice se sušenkami nevypadly z rukou. Někjaký ten balíček by jim ale stejně vyklouzl, načež by propukla rvačka

a ze dveří pekárny by vyšel vedoucí s tolika sušenkami, aby se dostalo na každého, čímž by dětské shromáždění zároveň rozpustil.

Mohla jsem se svobodně rozhodnout, jestli zabočím doprava, nebo budu pokračovat rovně, a pokud bych zahнула doprava, musela bych s „bojem za sušenky“ počítat. Celé to bylo naprosto nevinné a bylo by pošetilé, možná i nespravedlivé, chtít po jedenáctileté dívce, která se jen vrací ze školy domů, aniž má v úmyslu shánět dobroty, aby pokračovala v cestě a lahodné vůně sušenek linoucí se z otevřených oken pekárny si nevšímala. Stejně tak pošetilé by bylo očekávat, že si nevšimne rozpačitých, tázavých pohledů čekajících dětí a projde kolem nich zdánlivě nevědecká k příjezdu dodávky. Jenomže právě to po mně moji rodiče v předvečer onoho prosincového dne roku 1990 chtěli, a částečně i proto rozhodnutí, kudy půjdu domů, přímo souviselo s otázkou svobody.

Do jisté míry jsem si za to mohla sama. Neměla jsem ty sušenky doma tak vítězoslavně ukazovat. Ale mohla za to i nová vedoucí pekárny. Pracovala tam teprve krátce a ještě se nestihla obeznámit se všemi zvyklostmi na pracovišti, takže si dětské sročení vyložila jako jednorázovou akci. Místo aby jako všichni předchozí vedoucí každému děcku darovala po jedné sušence, rozdala nám celé balíčky. Tahle změna a její možné budoucí důsledky pro „boj za sušenky“ nás vyděsila, a tak jsme si své příděly nesnědli hned, ale radši jsme si balíčky nacpali do aktovek a rychle se vytratili.

Přiznávám, že mě nenapadlo, že rodiče ztropí takový povyk, až jim sušenky ukážu a vysvětlím, kde jsem k nim přišla. Rozhodně jsem nečekala, že první otázka bude: „Viděl tě někdo?“ Jistě že mě někdo viděl, přinejmenším osoba, která ty balíčky rozdávala. Ne, úplně do detailů si její obličej nepamatuju. Ano, je středního věku. Ani velká, ani

malá, spíš tak průměrně vysoká. Vlnité, tmavé vlasy. Široký, srdečný úsměv. V ten okamžik táta zbledl. Vstal z křesla s hlavou v dlaních. Máma vyšla z obývacího pokoje a posunkem mu naznačila, aby ji následoval do kuchyně. Babička mě mlčky hladila po vlasech a bráška, kterému už jsem jednu sušenku dala, přestal žvýkat, schouliil se do kouta a z toho napětí se rozbrečel.

Rodiče mě donutili přísahat, že už se nebudu potloukat po dvoře pekárny ani stát ve frontě podél zdi, a musela jsem prohlásit, že chápu, proč je důležité, aby dělníci mohli plnit své povinnosti, a že kdyby se každý choval jako já, brzy by v obchodech žádné sušenky nebyly. POS-PO-LI-TOST, zdůraznil táta. Socialismus je postavený na pospolitosti.

Věděla jsem hned, že tenhle slib bude těžké dodržet. Anebo možná ne — kdoví? Ale musela jsem se o to alespoň v dobré víře pokusit. Neměla jsem komu vyčítat, že jsem šla rovně, místo abych zahrnula doprava, ani že jsem se po úklidové službě nevrátila pro Elonu a nešla si s ní hrát na svatbu a na rodinu, ani že jsem se zrovna ten den odhodlala sušenkám se úplně vyhnout. Všechno to byla moje vlastní rozhodnutí. Snažila jsem se, jak nejlépe jsem dovedla, a stejně jsem skončila ve špatný čas na špatném místě. V důsledku vši téhle svobody jsem teď pociťovala čirou hrůzu z toho, že by se psi mohli vrátit a rozsápat mě nebo že by mě dav mohl zadupat do země.

Že se připletu k demonstraci, jsem samozřejmě předvídat nemohla, ani to, že mi Stalin poskytne ochranu. Kdybych nedávno v televizi nezahlédla záběry nepokojů jinde ve světě, ani bych nevěděla, že té zvláštní podívané, během které na skandující dav dohlízejí policajti se psy, se říká „demonstrace“. O pár měsíců dřív, v červenci 1990, desítky Albánců přelezly ploty zahraničních ambasád a násilím vnikly

dovnitř. Nešlo mi do hlavy, proč by se někdo chtěl zabarikádovat na zahraniční ambasádě. Mluvili jsme o tom i ve škole a Elona vyprávěla, že kdysi se jedna rodina, šestičlenná rodina, dva bratři a čtyři sestry, vloupala na italskou ambasádu v Tiraně v převlečení za zahraniční turisty. Žili tam pak namačkaní ve dvou místnostech pět let — pět celých let. Potom naši zemi navštívil další turista, tentokrát skutečný, jménem Javier Pérez de Cuéllar. Promluvil si jak s neoprávněnými obyvateli ambasády, tak následně i se zástupci komunistické strany a přetlumočil jim přání sourozenců žít v Itálii.

Elonina historka mě zaujala, a chtěla jsem po tátovi, aby mi to vysvětlil. „Jsou to *uligáni*,“ odpověděl, „přesně jak to říkali v televizi.“ Objasnil mi, že *chuligán* je cizí slovo, pro které v albánštině nemáme obdobu. Neměli jsme pro něj uplatnění. Chuligáni byli převážně naštvaní mladíci, fotbaloví fanoušci, kteří nezřízeně pili a dostávali se do malérů, rvali se s příznivci jiných klubů a bezdůvodně pálili vlajky. Většinou žili na Západě, i když i na Východě by se jich pár našlo, ale vzhledem k tomu, že my jsme nepatřili ani k Východu, ani k Západu, v Albánii se objevili teprve nedávno.

Když jsem se pod Stalinem pokoušela pochopit, čeho jsem se právě stala svědkem, na mysli mi vytanuli i chuligáni. Chuligánům očividně nebylo proti srsti přelézat ploty ambasád, křičet na policajty, narušovat veřejný pořádek ani stínat sochám hlavy. Na Západě se tak očividně chovali; možná se podloudně dostali do Albánie, aby tu vyvolali nepokoje. Ale ti lidé, kteří před pár měsíci vnikli na zahraniční ambasády, zaručeně nebyli cizinci. Co tedy měli všichni tihle chuligáni společného?

Matně jsem si vybavovala, že před rokem došlo k jakému-si pádu Berlínské zdi. Mluvili jsme o tom ve škole a soudružka

učitelka Nora nám vysvětlila, že to má co do činění se soubojem imperialismu a revizionismu a jak si ty ismy vzájemně nastavují zrcadlo, ale že obě ta zrcadla jsou rozbitá. Nic z toho se nás netýkalo. Naši nepřátelé se pravidelně pokoušeli svrhnout naši vládu, ale se stejnou pravidelností se jim to nedařilo. Koncem čtyřicátých let, potom co se Tito rozkmotřil se Stalinem, jsme se zřekli spolupráce s Jugoslávií. V šedesátých letech, když Chruščov zneuctil Stalinův odkaz a obvinil nás z „levicového nacionalistického odpadlictví“, jsme přerušili diplomatické styky i se Sovětským svazem. Koncem sedmdesátých let jsme ukončili spojenectví s Čínou, jelikož se rozhodla zbohatnout a zradit Kulturní revoluci. Nic jsme si z toho nedělali. Byli jsme sice obklopeni mocnými protivníky, ale věděli jsme, že budoucnost ukáže, že jsme stáli na správné straně dějin. Pokaždé když nás naši nepřátelé začali ohrožovat, vyšla z toho komunistická strana, s podporou lidu, silnější než předtím. Po staletí jsme bojovali proti mocným impériím a dokazovali zbytku světa, že i malý národ na samém okraji Balkánu v sobě dokáže najít sílu k odporu. Nyní naše snahy směřovaly k nejtěžšímu cíli: k přechodu od socialistické svobody k té komunistické — od revolučního stavu udržovaného spravedlivými zákony k beztrždní společnosti, v níž by role státu postupně zcela vymizela.

Za svobodu se pochopitelně platí, říkala soudružka učitelka Nora. My jsme odjakživa bránili svou svobodu sami. To oni teď platí za svoje chyby. To u nich teď zavládl chaos. My jsme si stáli neochvějně za svým. Dál jsme chtěli jít ostatním příkladem. Neměli jsme finance ani zbraně, ale odolávali jsme vábení Sirén z revizionistického Východu i imperialistického Západu a dávali jsme tak naději všem ostatním malým národům, jejichž důstojnost byla i nadále pošlapávána. Žili jsme ve spravedlivé společnosti, a to byla

čest, již se mohla rovnat jediné vděčnost za to, že jsme byli uchráněni zvěrstev odehrávajících se jinde ve světě, všude tam, kde děti umírají hladem, mrznou nebo jsou nucené pracovat.

„Vidíte tuhle ruku?“ zeptala se soudružka učitelka Nora na závěr svého proslovu a se zaníceným výrazem pozvedla pravou ruku. „Tahle ruka bude vždycky silná. Tahle ruka bude vždycky bojovat. A víte proč? Protože si potřásla se soudruhem Enverem. Po tom stranickém sjezdu jsem si ji ještě pár dní neumyla. Ale ta síla ve mně zůstala i potom. A zůstane se mnou navždycky, až do smrti.“

Přemýšlela jsem o ruce soudružky učitelky Nory i o tom, co nám jen před pár měsíci vyprávěla. Ještě pořád jsem seděla na zemi před bronzovou sochou Stalina a snažila se vzpaumatovat. Sbírala jsem odvahu zvednout se a vrátit se stejnou cestou domů. Chtěla jsem si vybavit každé její slovo, připomenout si její hrdost a sílu, když nám říkala, že bude navždy bránit svobodu, protože si potřásla rukou se strýčkem Enverem. Chtěla jsem být jako ona. I já musím bránit svou svobodu, pomyslela jsem si. Přece dokážu překonat strach. Já si se strýčkem Enverem rukou nepotřásla. Nikdy jsem se s ním ani nesetkala. Ale možná bych potřebnou sílu mohla načerpat ze Stalinových nohou.

Vstala jsem. Pokoušela jsem se uvažovat jako soudružka učitelka. Máme socialismus. Socialismus nám poskytuje svobodu. Demonstranti se mýlí. Svoboda nikomu nechybí. Všichni včetně mě už svobodní jsou a tu svobodu teď jenom uplatňují nebo ji brání nebo dělají rozhodnutí, za které pak nesou zodpovědnost, jako třeba kudy se vrátit domů, jestli zabočit doprava, nebo doleva, nebo jestli nejít raději rovně. Možná se — stejně jako já — u přístavu nachomýtli omylem, možná se jen ocitli v nesprávný čas na nesprávném místě. Možná se jenom hrozně lekli, když uviděli policajty se psy,

a to samé by se dalo říct i o policajtech a o psech, že i oni se hrozně lekli, hlavně když lidi začali utíkat. Možná se obě strany naháněly navzájem a nikdo nevěděl, kdo vlastně honí koho, a proto lidi začali ze strachu a z nejistoty skandovat „Svobodu, demokracii“, protože chtěli dát najevo, o co nechtějí přijít, spíš než že by tím vyjadřovali, po čem touží.

A možná že Stalinova hlava s tím vším vůbec nesouvisela. Možná ji v noci poničila bouřka a déšť a někdo ji odnesl a nechal ji opravit a brzy ji donese zpátky a ona se vrátí na své místo, jako nová, s pronikavýma, usmívajícíma se očima a hustým, přátelským knírem překrývajícím horní ret, taková, jak mi ji popsali ve škole, stejná jako vždycky.

Naposledy jsem Stalina objala, otočila se a s pohledem upřeným k obzoru jsem se pokusila odhadnout, jak daleko to mám domů. Zhluboka jsem se nadechla a rozběhla se.